

V.

DALŠÍ OSUDY PALATALIZOVANÝCH EXPLOZÍV: VÝCHODOŘECKÁ „PRVNÍ ASIBILACE“

Vývojová cesta, po které se ubíralo prařecké *t't'* spolu s *k'k'*, jak jsme ji nastínilí v předešlé kapitole, nebyla nastoupena ve všech řeckých dialektech najednou. Je to patrné z toho, že proti většině řeckých dialektů — v nichž se sice také tu a tam vyskytuje negeminované Σ vedle geminovaného $\Sigma\Sigma$, ovšem vždy jen bez jakéhokoli etymologického rozlišení — vykazují ionština a attičtina, arkadština¹³² a pamfylština etymologicky vázané rozčlenění této dvojí grafiky. Tyto dialekty mívají totiž geminované $\Sigma\Sigma$, resp. *TT*, *Ϙ*, *T*, za některé typy starého *t(h)j*¹³³, za *k(h)j* a *tw* a negeminované Σ za zbytek *t(h)j* a za *t+s*, *d+s* a *s+s*. Konkrétně doložený stav vypadá v těchto nářečích takto:

V kykladské a maloasijské ionské próze (zvl. na nápisech a u Herodota) bývá v druhém případě zpravidla jednoduché Σ (zvl. v různých tvarech a odvozeninách od *ῥοος*, *τόσος*, *κόσος*, *μέσος*, dále v *πρόσω* a *ὀπίσω*, a také ve výrazech j. *σῶμασι*, *δικάσαι* apod.; u Homéra a v ionské poezii se tu však Σ střídá se $\Sigma\Sigma$). Naproti tomu v prvním případě bývá buď $\Sigma\Sigma$ (nejčastěji) anebo zvláštní znak *T* (v ojedinělých případech: *τεΤαράροντα*, *τεΤαρας* Schw. 707 A₁, B_{4,8} [Efesos, VI], [*ϑ*]αλάΤης (?) Schw. 710 B₂₂₋₂₃ [Teos, V] vedle *θαλάσσαν* l. c. A₉, *ἐλάΤονος* Schw. 701 A₁₇ [Erythrai, cca 465] vedle *ἐλάσ]σονας* l. c.₂₄; srov. i etymologicky nejasné *T*

¹³² V kyperštíně není vzhledem k jejímu slabičnému písmu geminovaná grafika doložena; z hlediska hláskoslovného tu však předpokládáme existenci stejných hláskoslovných poměrů jako v dialektech, které byly právě vyjmenovány.

¹³³ Podle Bechtela, *GD* III 79, je v ionštině doloženo geminované $\Sigma\Sigma$ u původních prezencií na *-t(h)jō*, dále u adjektiv na *-tjos*, feminin na *-tja*, komparativů na *-tjōn* a ve výrazu *βυσσός* s jeho odvozeninami. Podle Rische, *MH* 12, 66 n., tu jde o takové případy hláskové formace *t(h)j*, kde *j* mělo „zřetelnou funkční hodnotu, tj. bylo součástí prezentního suffixu *-ιω*, ženské přípony *-ια* nebo komparativního suffixu *-ιωv*“; tu prý zůstalo *t(h)j* ještě nějakou dobu zachováno pod tlakem systému, anebo bylo aspoň časem restituováno, kdežto v ostatních „izolovaných slovech a tvarech“ se ve východořeckých dialektech *t(h)j* ihned měnilo. Podobný názor zastává i Allen, jen s tou odchylkou, že hovoří v této souvislosti, jak již víme, o rozdílu mezi *t(h)j* „inter-morfémovým“ a „homomorfémovým“ („inter-morphemic“: „homomorphic“) — viz pozn. 43b.

v *Ἀλικαρνατέ[ω]ν* Schw. 744₂ [Halikarnassos, paulo ante 454/3] vedle *Ἀλικαρνησσόν, -ασσέων* l. c.₄₁, a na témž nápise i ve dvou karských jménech *Π[α]ρνάτιος* a *Ῥατάτιος* l. c._{16,6} — srov. dále i čtení *ΝΑΥΙΠΟ* Schw. 732 B₄ [Kyzikos, VI], které bývá prepisováno jako *ναύΤō*).

V arkadštině nacházíme za *t(h)j* téměř vždy¹³⁴ a za *t+s*, *d+s* a *s+s* vždy jen Σ (srov. opět hlavně tvary, resp. odvozeniny od *ῶσος*, *μέσος* a tvary typu *φωγάσι* Schw. 657₂₀ /arkadský nápis z Delf, 324/ a *Ἔσῆτοι* < **wes-sētoi*, konj. aor. k *ἔννυμι*, SEG XI 1112₁ [Kleitör nebo Lusoi, cca 500]); za *k(h)j* a *tw* bývá pak obyečně $\Sigma\Sigma$ ¹³⁵ (srov. *ἤμισσον* Schw. 657 [často] i mnoho jiných dokladů, zvl. ze Schw. 654 a 656 [Tegea, IV]), a ojediněle i Γ (*λεῦΤōν* Schw. 654₃, avšak čtení není zcela zaručeno). V pamfylštině nejsou grafické poměry tak vyhraněné, přesto je však ve Schw. 686 [Silyon, IV] doložen zajímavý protiklad znaků Σ (za jakékoli *t(h)j*)¹³⁶ a Ψ (za *k(h)j*) v *ῶσα* l. c.₂ proti Ψ *ἀνάΨα[ν]* (= hom. *ἀνασσαν* l. c.₂₉;¹³⁷ srov. i Ψ *ἀνάΨας* Schw. 686^a, 6₁ [mince z Pergy, II]).

Hláskoslovně poněkud jiný byl obdobný rozdíl v attičtině a v eubojštině, neboť, jak již víme, v těchto dialektech bývá za *k(h)j* a *tw* a většinou i za *t(h)j* zpravidla TT ; avšak opět právě ve výrazech *ῶσος*, *τόσος*, *πόσος*, *μέσος*, *πρόσω*, *ὀπίσω*, *σῶμασι*, *δικάσαι* máme i zde doloženo Σ ; eubojšтина má pak v takových případech dokonce *r* vzniklé rotacismem (*ῶπόραι* Schw. 805₅ [Eretria, 410—390]).

Jak už jsme řekli, interpretoval Risch¹³⁸ tyto rozdíly tak, že viděl v jednoduché grafice u střídnice za některé typy praeckého *t(h)j* projev velmi staré asibilace¹³⁹, která podle něho zasáhla tzv. „jihorecké“ nářeční společenství — to je termín zahrnující u Rische jak mykénštinu, tak i její pokračovatele, nářečí ionskoattická

¹³⁴ Ojedinělou trojici *Παδόεσσα, -av, -au* Schw. 664_{18,19} (Orchomenos, 369) pokládá sice Thumb — Scherer 127 za projev obecné řečtiny, avšak vzhledem k tomu, co bylo řečeno v pozn. 133, může jít i o náležitý arkadský stav obdobný ionskému. Sufix *-εσσα*, užívaný místo **-assa* analogicky podle mužského a středního *-εις, -ειν* (které je z **-went(s)*), je totiž pokračováním ide. *-wntjə*, tj. sufixu, jehož součástí je právě pozdější ženské polymorfématické *-tja*, za které bývá i v ionštině pravidelně *-σσα*. Pokud jde naproti tomu o psaní jen jediného Σ v celkem obdobných tvarech *ἔά(σ)σας* (ak. plur. part. praes. fem. k *εἶμι*) Schw. 661₁₇ (Mantineia, V) a *ἔασα* SEG XI 1112₃ (Kleitör nebo Lusoi, cca 500), nemusí tu tato jednoduchá grafika zároveň znamenat ne-geminovanou výslovnost, neboť jde o archaické texty, v nichž zůstávala geminace často nevyznačena.

¹³⁵ Tvar *βουσοῖ* Schw. 664_{13,14,23} (Orchomenos, 369) má podle Bechtela, *GD* I 332, svoje Σ podle *σοός* (jde o kompozitum z *βοῦς* a *σοός*); v *λεῦ(σ)σοντες* Schw. 658₁₀/Tegea, III/ bylo podle Thumb — Scherera 126 $\Sigma\Sigma$ zjednodušeno vlivem předchozího diftongu (srov. glosu *λεῦσαι ὄρῶ. Κλειτορῶν*).

¹³⁶ V tomto nářečí máme doloženu jednoduchou grafiku Σ dokonce i v *τιμάῤεσα* (z *-wntjə*) l. c.₆, to však může být záležitost čistě jen grafická.

¹³⁷ Ale koncovka *-εσαι* je tu psána s dvojitým $\Sigma\Sigma$: *δ[ικ]αστέρεσσ[ι]* l. c.₁₁; tu asi ovšem šlo o převzetí celé typicky aiolské koncovky.

¹³⁸ Srov. Risch, *MH* 12, 67.

¹³⁹ K rozdílu mezi Rischovým termínem „asibilace“ a Allenovým termínem „palatalizace“ viz na str. 64 n., k rozdílu mezi *R.* a *A.* v geografickém uplatnění této změny viz pozn. 44a.

a arkadokyperská. Pro kyperštinu není zatím možno uvést v tomto směru nějaké argumenty, pokud však jde o mykénštinu, spatřuje Risch¹⁴⁰ podobný rozdíl ve výskytu dvojice typu to-sa = **totjai*, -a (velmi často): ke-re-17 (často v PY), přičemž formu ke-re-17 srovnává s att. *Κρησσα* < **-tjai*.¹⁴¹ Uvedená interpretace tvaru ke-re-17, či v novějším přepise ke-re-za,¹⁴² není sice zcela jistá, vzhledem k tomu však, že je v mykénštině několik dosti bezpečných příkladů na předpokládanou Z-ovou slabičnou grafiku alespoň u etymologického *k(h)j*, lze tento Rischův názor pokládat za nanejvýš pravděpodobný (srov. a-ko-so-ne ka-zo-e ~ **aksones kakjoses* PY Va1321 aj.).¹⁴³ Bylo-li tedy tomu tak a došlo-li opravdu na půdě Rischovy jižní, či podle nás východní řečtiny někdy v mykénském období k této „první řecké asibilaci“, byl by to skutečně — vedle Porzigova a Rischova výkladu o sekundárním charakteru lesbického -σ¹⁴⁴ — jeden z nejdůležitějších argumentů ve prospěch Rischovy teorie o úzkém genetickém vztahu mezi arkadokyperštinou a ionskoattičtinou. Obdobné stanovisko jako Risch zaujal, jak již víme, i Allen¹⁴⁵ a lze jen souhlasit s jeho správným zdůrazněním, že tato ionskoatticko-arkadokyperská paralela má nesporně starší kořeny, než jsou počátky probírané již bojoto(thesalsko)-atticko-eubojské izoglosy, která je charakterizovaná společným výskytem geminovaného explozivního *tt*.

Na tomto místě si však musíme všimnout jednoho drobného rozdílu mezi Rischem a Allenem, který jsme zatím nijak nezdůraznili. Jak již bylo řečeno v úvodu k této práci, hovoří Allen nikoli o dvou řeckých asibilacích jako Risch, nýbrž o třech palatalizacích. Tentokrát nám tu nejde o rozdíl v počtu uznávaných změn — třetí palatalizace se týká palatalizace labiovelár v postavení před e-ovými a i-ovými hláskami,¹⁴⁶ a tou se Risch nezabýval —, nýbrž o termíny „palatalizace“ a „asibilace“. Domyslíme-li zde Allenovu formulaci, znamenalo by to, že autor promítá uvedenou velmi starou zvláštnost na až samý počátek celého řeckého palatalizačně-asibilačního vývoje a že se tedy podle něho *tj* ve výraze **totjos* měnilo v *t't'* dříve než např. v **eretjō*. V tom bychom s ním ovšem mohli stěží souhlasit, neboť v tak

¹⁴⁰ Risch, *MH* 12, 66 n.

¹⁴¹ Risch, l. c., tak činí s odkazem na Furumarka, *Eranos* 51, 112, a 52, 23 (tento autor čte toto slovo jako ke-re-ta₃).

¹⁴² Srov. Ventris – Chadwick, *Documents* 162, kde autoři pokládají tento výraz, přepisovaný tu jako ke-re-za, za místní jméno z pylské oblasti.

¹⁴³ Je tu třeba mít na paměti, že termín „Z-ová slabičná grafika“ tu může, ale nemusí znamenat, že šlo skutečně již o nějakou dentální afrikátu; důležité tu však je, že alespoň střídnice za pražecké monomorfemické *t(h)j* a za pražecké *k(h)j* byly patrně v mykénštině vskutku rozdílné.

¹⁴⁴ Porzig v *IF* 61, 154 nn., dokázal na základě důkladného rozboru lingvistického materiálu, že thesalština zachovala ve svém -*tu* původní aiolskou formu, kdežto lesbické -σ¹⁴⁵ je produkt ionského vlivu. Tohoto důkazu využil pak Risch v citovaném článku z *MH* 12, 70 nn. k výkladu o bezprostředním „jihořeckém“ příbuzenství ionskoattičtiny s arkadokyperštinou.

¹⁴⁵ Srov. Allen, *Lingua* 7, 125 n.

¹⁴⁶ Srov. str. 77 nn.

rané vývojové fázi, kdy ještě existovaly hláskové formace *tj*, *kj* apod., nemající charakter samostatných fonémů, se asi sotva již mohl uplatnit ten ohled na morfologické sepětí slovesa **eretjō* s jinými typy *j*-ových sloves, j. s **phulakjō*, **klepjō*, **sagjomai*, **sedjomai*, který právě způsobil v prehistorii ionskoattičtiny a arkadokyperštiny u **eretjō* vývojové opoždění proti **totjos*. Řecká palatalizace konsonantů stojících bezprostředně před následujícím *j* byla zřejmě sama o sobě celkem jednorázový jev, jehož důležitost byla spíše fonologická (vzniklo přitom množství nových fonémů) než fonetická (změnou $t(h)j > t't$, $k(h)j > k'k'$ atd. nedošlo asi k nějak výrazné změně ve výslovnosti), a při realizaci tohoto procesu nedocházelo k žádnému odtržení jednotlivých typů *j*-ových sloves od sebe navzájem. Jiná situace však nastala o něco později, kdy už po nějakou dobu existovala všechna spojení typu $t(h)j$, $k(h)j$ ve své nové fonologické podobě $t't$, $k'k'$, tj. ve funkci samostatných fonémů a kdy se již zřejmě začaly uskutečňovat první tendence měnit tyto dosti těžko vyslovitelné palatální geminované explozivы v kontinuanty. Tehdy se už mohlo výrazněji uplatnit morfologické sepětí mezi všemi *j*-ovými slovesy jakožto zábrana, namířená proti odtržení různých *j*-ových sloves od sebe navzájem, neboť nebezpečí tohoto odtržení bylo nyní vzhledem k samostatné fonemické hodnotě palatálních geminát a k perspektivám jejich dalšího autonomního vývoje podstatně větší. Tak došlo k oně specificky východořecké inovaci, kterou Risch označuje správněji jako asibilaci: $t't$ vzniklé z $t(h)j$, a dosud ještě do sebe nepřijavší $k'k'$, jež vzniklo z $k(h)j$, se změnilo — patrně přes *tj* — v *ts*, ovšem s výjimkou těch výrazů, v nichž bylo ještě vědomí původního $t(h)j$ velmi dobře cítěno, tj. s výjimkou velkých morfologických rodin typu **eretjō*, **melitja*, **kretjōn*. Teprve později byla tato zábrana překonána druhou, obecně řeckou asibilací, to už však zbylé východořecké $t't$ v sobě obsahovalo i starší $k'k'$. Přitom výsledky této druhé asibilace již nikdy ve východořeckých dialektech nesplynuly s výsledky asibilace první, nýbrž ty i ony se tu i nadále vyvíjely zcela samostatně. Tolik k rozdílu mezi Allenovou a Rischovou terminologií.¹⁴⁷

Pokud jde o Divera, tento autor neměl asi pravdu v tom, když předpokládal — zvláště v souvislosti s ionskou speciální grafikou *T* — výslovnost *ff* pro historickou ionsko-arkadskou střídnici za $k(h)j$, *tw* a za právě probrané typy morfologicky vázaného, to jest v naší terminologii „polymorfématického“ $t(h)j$. Je jistě pravda, že nelze pokládat za prokázaný ani zcela opačný názor, že již samotný výskyt grafiky $\Sigma\Sigma$ svědčí jak v ionštině a v arkadštině, tak i v jiných řeckých dialektech o tamní existenci geminované, tj. vlastně zdloužené sibilantické výslovnosti *ss*. Ovšem Diver nebyl s to podepřít svou vlastní odchýlnou interpretaci závažnějšími

¹⁴⁷ Poznamenáváme tu ještě, že Allenově třetí palatalizaci je možno její označení „palatalizace“ ponechat; měli bychom ji sice nazývat druhou palatalizací, když jí vlastně podle našeho názoru předcházela pouze jediná řecká palatalizace, totiž ta, která byla vyvolána všeobecnou ztrátou postkonsonantického *j* a dala časem vzniknout jak první, tak i druhé asibilaci. Nicméně budeme nadále hovořit buď o „Allenově třetí palatalizaci“, anebo — analogicky podle termínů „první asibilace“, „druhá asibilace“ — vůbec jen o „třetí asibilaci“.

důvody než odkazem na ionskou grafiku T a na uvedený již východořecký rozdíl mezi výsledky první a druhé asibilace, který v jeho interpretaci spočíval v tom, že se v těchto nářečích měnilo při druhé asibilaci $k'k'$, resp. zbylé $t't'$, přes tj ¹⁴⁸ nikoliv v ts a dále v ss , nýbrž v ff . Tento výklad je čistě spekulativní a je asi více podobno pravdě, že ionské T a pamfylské Ψ spíše v sobě tajilo pouze opožděné afrikátní ts , nebo snad nanejvýš nějakou dentální spirantu z tohoto ts vzniklou. Takovému vývojové opoždění ionské střídnice za prařecké polymorfématické $t(h)j$ a za $k(h)j$ a tw by nikterak neodporovalo Rischovu a Allenovu názoru o východořeckém asibilačním, resp. palatalizačním předstihu původního monomorfématického $t(h)j$ ve srovnání s $t(h)j$ polymorfématickým a s $k(h)j$ (a s tw). Nicméně se však zdá, že bylo-li vůbec pod ionským T a pamfylským Ψ skryto ts , měl tento archaický jev alespoň v historické ionštině pouze lokálně omezenou platnost a že běžnou střídnicí za polymorfématické $t(h)j$, a za $k(h)j$ a tw bylo i zde geminované ss , fonologicky odlišné od s .

Pro arkadštinu nemáme pak výslovnost ts doloženu ani v této omezené míře. Čtení T není v citovaném tvaru $\lambda\varepsilon\theta T\bar{o}\nu$ tak bezpečné, abychom se mohli o ně opřít, a nadto je ještě pravděpodobné, že afrikátní výslovnost ts , dz byla uprostřed 1. tis. př. n. l. spíše typická pro arkadské střídnice za indoevropské labioveláry v postavení před e-ovými a i-ovými hláskami¹⁴⁹ a že právě pod vlivem těchto střídnic byly v arkadštině někdy v prvních stoletích 1. tisíciletí př. n. l. starší afrikáty ts , resp. dz , vzniklé kdysi z $k(h)j$, tw a zčásti z $t(h)j$, resp. z dj , gj a j -, přeměněny v čisté sibilanty ss , $z(z)$.

Přes tyto potíže s fonetickou klasifikací arkadských, a stejně snad i kyperských hlásek sibilantického charakteru¹⁵⁰ — zmíníme se o nich ještě později podrobněji v souvislosti s arkadokyperskými střídnicemi za labioveláry¹⁵¹ — zůstává východořecká nářeční shoda, spočívající v dvojí asibilaci palatalizovaných dentál a velár, celkem bezpečným dokladem starého společenství pozdějších nářečních skupin ionskoattické a arkadokyperské — počítaje v to i nejstarší, nedórskou složku pamfylštiny. Pokud se za doby klasické rezultáty těchto dvou asibilací v ionskoattické a arkadokyperské nářeční skupině spolu nekryly, bylo to způsobeno pozdějšími vlivy, které po pádu mykénské civilizace zasáhly již obojí území zcela na sobě nezávisle. Tak jako byla v Attice a na Euboji tato společná východořecká izoglosa překryta proniknutím bojotského tt , anebo jako se na celém ionskoattickém území prosadila ionsko-aiolská metateze $dz > z+d$, o níž budeme ještě hovořit, tak zase arkadština a kyperština došly jiných výsledků při likvidaci labiovelár stojících před e-ovými a i-ovými hláskami.

¹⁴⁸ I Allen operuje ve svých výkladech s fonetickou hodnotou tj , ovšem pokládá ji za fázi, kterou musely projít na cestě od $t't'$ k ts všechny střídnice za původní $k(h)j$ i $t(h)j$, i když se tak nestalo ve stejné době. Tohoto názoru jsme se přidrželi i my.

¹⁴⁹ Tak soudí Lejeune, *Traité* 43; srov. i Allen, *Lingua* 7, 114 nn.

¹⁵⁰ Sibilantní částí souhláskového systému se tu míní vedle fonémů s , ss , $z(z)$ i všechny sibilantní afrikáty, tj. zvl. tj , dj , ts , dz .

¹⁵¹ Srov. str. 78 nn.

Ani tak však nezmizely pod těmito novými změnami stopy onoho starého společenství, v němž byly ionskoattičtina a arkadokyperština s pamfylstinou společně účastny rané asibilace palatalizovaného *t't'* vzniklého z monomorfematického *t(h)j* a v němž měla patrně důležitou úlohu i jiná obdobná asibilace, která nebyla od oné první ani obsahově ani chronologicky příliš vzdálena, totiž změna *-ti > -si* v některých sufixech. Tyto dvě rané změny, jejichž provedení je třeba s určitostí klást nejpozději doprostřed druhé poloviny 2. tis. př. n. l., nenašly v době mykénské mimo východořeckou nářeční oblast žádnou odezvu. Stalo se tak asi proto, že východní, resp. jižní Řekové, podle Rische i jiných autorů nositelé mykénské kultury¹⁵², byli v té době patrně dosti izolovaní od ostatních řeckých kmenů. Platí to asi i o jejich vztahu k Aiolům, ať už ti byli od původu relativně samostatný etnický útvar¹⁵³ nebo vlastně patřili, jak se domnívá Risch, k severním, resp. v naší terminologii západním Řekům¹⁵⁴.

Uplatnění nalezla i mimo tuto východořeckou nářeční oblast teprve Rischova druhá asibilace. Tou bylo ve všech řeckých dialektech zasaženo každé tehdejší *t't'* (ať z *t(h)j* či *k(h)j*, a snad již i z *tw*) a *d'd'* (ať z *dj* či *gj*, a zřejmě již i z *j-*), takže ve východní řečtině byl ve srovnání s ostatními dialekty dosah této asibilace poněkud omezenější právě o to, že se tu *t't'* vzniklé z monomorfematického *t(h)j* asibilovalo již při první asibilaci. Velké rozšíření druhé asibilace s jejími celkem totožnými prvotními výsledky v různých řeckých dialektech ukazuje, že hlavní vlna této změny proběhla v řeckém jazykovém světě někdy v době pádu mykénské kultury. V tomto období se totiž již dostala do vzájemného úzkého styku i nářečí, která dříve zůstávala od sebe oddělena, zejména dialekty východořecké a západořecké, a tak se vytvořily pro rozšíření této inovace příznivější podmínky, než byly u změny *-ti > -si* anebo u první asibilace. Přitom je ovšem možné, že se aspoň na východořecké půdě mohly začátky této asibilace uskutečnit již před zánikem mykénské kultury. Ukazují na to jednak samotné mykénské texty, v nichž jsou již stopy této změny zachyceny (viz výše doklad *ka-zo-e*, odpovídající prařeckému *kakjoses*, i když ovšem není zcela jisté, zda znak *ZO* doložený v *ka-zo-e* znamenal vskutku již *tʃo* nebo dokonce *tso*, či zda se pod ním ještě neskrývalo *t't'o*), jednak pak i shoda ve výsledcích druhé asibilace mezi kyperštinou a arkadštinou.

Z toho, co jsme uvedli, plyne tedy jasně, že se dialekty nářeční skupiny ionskoattické a arkadokyperské odlišovaly již velmi dávno od ostatních řeckých nářečí ve svých střídnících za prařecké palatalizované neznělé dentály a veláry. Po stránce fonologické to znamenalo, že ve východní řečtině vznikl provedením první asibilace navíc nový, zvláštní, patrně afrikátní foném, který neměl v době svého vzniku ještě v ostatních dialektech obdoby. Systémové vyrovnání hláskové soustavy východořecké se systémy ostatních dialektů nastalo teprve tehdy, až tento foném,

¹⁵² Risch, *MH* 12, 70 nn.; srov. i Chadwick, *G & R* 3, 44 nn., a Pisani, *Rh. M.* 98, 12 nn.

¹⁵³ Tak soudí Chadwick, *G & R* 3, 48.

¹⁵⁴ Srov. Risch, *MH* 12, 70 nn.

posouvaje se neustále pod tlakem nových afrikát, vzniklých druhou, příp. i třetí asibilací, úplně splynul s fonémem *s*; to se stalo asi dosti pozdě, patrně teprve v prvních stoletích 1. tisíciletí př. n. l. (srov. zmíněné již kolísání mezi Σ a $\Sigma\Sigma$ u Homéra). V konkrétních slovech zůstal ovšem rozdíl mezi oběma nářečními typy i nadále, a to s tím funkčním výsledkem, že v ionskoattičtině, arkadokyperštině a pamfylštině byl nyní foném *s* poněkud více zatížen než v ostatních řeckých nářečích.

Po provedení druhé asibilace měla potom zřejmě u střídnice za pražecké neznělé palatalizované dentály a veláry největší diferenční význam ta systémová změna, k níž došlo někdy na rozhraní 2. a 1. tisíciletí př. n. l. v bojotštině, a zároveň snad i v západořecké superstrátové složce thesalštiny, když se tu tehdy změnilo — zřejmě v souvislosti s obdobnou změnou $dz > d(d)$ — dosavadní afrikátní *ts* v geminované explozivní *tt*. Vlivem bojotského. sousedství následovala v tom brzy bojotštinu též attičtina a eubojština. Tím se tedy v prvních stoletích 1. tisíciletí př. n. l. řecké jazykové území — pokud jde o střídnicí za *t(h)j*, *k(h)j* (a *tw*), a ovšem bez přihlídnutí k východořecké s₁kavce vzešlé z první asibilace — rozdělilo na dvě oblasti, na jednu inovační a jednu archaizační. Inovační území s *tt* rozhojnila pak v 6. stol. př. n. l. — zřejmě zcela samostatným vývojem — ještě střední krétština. Ale to bylo již v době, kdy už asi měla sibilantní složka afrikáty *ts* ve většině řeckých dialektů tak velikou artikulační převahu nad složkou explozivní, že obvyklý fonetický přepis *ss*, jehož tu zpravidla v souhlase s grafikou $\Sigma\Sigma$ používáme, nebyl asi příliš vzdálen od skutečné výslovnosti tohoto fonému. Drobná lokální residua afrikátního *ts*, resp. podobných dentálních spirant, se ovšem mohla udržet až hluboko do doby klasické (např. pod ionským *T* a pamfylským Ψ).